

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1941

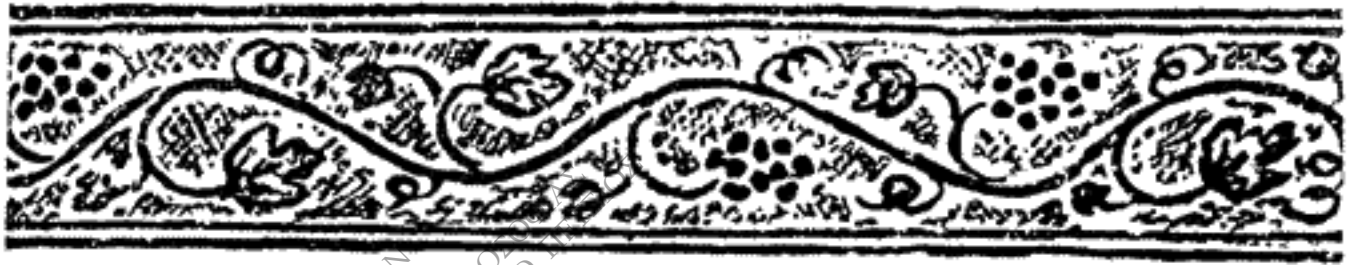
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ

III (Συνέχεια)

Βέβαια, δε θέλω να πω πώς ή σκέψη τούτη, περιωρισμένη ή εξασθενημένη ή στην κατάσταση της αλληγορίας, περικλείει ακόμη μιὰ ψυχή «ἀληθείας». Δέν φαντάζομαι τὸν καλλιτέχνη νὰ κυττάζη ἕναν καταρράχτη, καὶ στὰ σχήματα ποὺ τινάζονται μπροστά του, — σώματα ἀνθρώπων καὶ ζώων, προσωπεῖα, φυτὰ, βράχους, νύμφες, τέρατα φανταστικά καὶ τύπους παντός ὅ,τι ὑπάρχει — ν' ἀνακαλύπτῃ τὸ μυστικὸ τοῦ καλλιτεχνικοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ νεροῦ, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ γι' αὐτὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ νερὸ εἶναι ἡ ἀφετηρία ὄλων τῶν ὄντων. Ἡ σκέψη τοῦ Θαλῆ, ἀκόμη κι' ὅταν τὴν ἤξεραν ὡς ἀναπόδεικτη, ἔχει μᾶλλον αὐτὴ τὴν ἀξία, ὅτι δὲ θέλησε νὰ εἶναι οὔτε μῦθος οὔτε ἀλληγορία. Οἱ Ἕλληνες, ποὺ ἀνάμεσά τους ὁ Θαλῆς ἐμφανίζεται ξαφνικά μετ' ἄποση ἔκλαμψη, ἦτανε σὲ τοῦτο ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ρεαλιστές, στ' ὅτι δηλαδὴ δέν πίστευαν γενικά παρὰ στὴν πραγματικότητά των ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν καὶ θεωροῦσαν ὁλόκληρη τὴ φύση ὡς τὴ μεταμόρφωση, τὴ μασκαράτα καὶ τὴ μεταμόρφωση αὐτῶν τῶν ἀνθρωποθεῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἦτανε γι' αὐτοὺς ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων· ὄλα τ' ἄλλα δέν ἦτανε παρὰ ἐπιφάνεια καὶ ἀπατηλὸ παιχνίδι. Γι' αὐτὸ δυσκολεύονταν τόσο νὰ θεωρήσουν τίς ἰδέες ὡς ἰδέες, κι' ἀντίθετα πρὸς τοὺς νεώτερους, γιὰ τοὺς ὁποίους καὶ ἡ προσωπικώτερη πραγματικότητα ἐξιδανικεύεται σὲ ἀφαίρεση, σ' αὐτοὺς ἡ ἀφαίρεση ἔπαιρνε πάντα σταθερὴ ὑπόσταση σ' ἕνα πρόσωπο. Ὁ Θαλῆς, λέγοντας πὼς τὸ νερὸ κι' ὄχι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ παντός, ἀρχίζει νὰ πιστεύῃ στὴ φύση κατὰ τὸ μέτρο τουλάχιστο ποὺ πιστεύει στὸ νερὸ. Μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, εἶχε ἀδιαφορήσει γιὰ κάθε μυστικὴ ἢ ἀλληγορικὴ ἀντίληψη, κι' ἂν

δὲ μπόρεσε νὰ φτάσῃ ἴσα μ' αὐτὴ τὴν καθαρὴ ἀφαίρεση ὅτι «ἐν τὸ πᾶν», ἂν ἔμεινε σ' ἕναν ὄρισμὸ φυσικῆς, ἀντιπροσωπεύει ὡστόσο, ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, μιὰ περίπτωση σπάνια καὶ ἐκπληκτικὴ. Ἴσως οἱ τόσο ἰδιοτύποι Ὀρφικοὶ κατεῖχαν σὲ μεγαλύτερον ἀκόμη βαθμὸ τὴν ἱκανότητα νὰ συλλαμβάνουν τὴν ἀφαίρεση, νὰ σκέπτονται χωρὶς εἰκόνες; ἀλλὰ δέν κατώρθωσαν νὰ ἐκφραστοῦν παρὰ ὑπὸ μορφὴ καθαρὰ ἀλληγορικῆ. Ἀκόμη κι' ὁ Φερεκύδης τῆς Σύρου, συγγενῆς τοῦ Θαλῆ καὶ στὰ χρόνια καὶ σὲ πολυάριθμες φυσικὲς ἀντιλήψεις, δέν τίς ἐκφράζει παρὰ σ' αὐτὴ τὴν ἐνδιάμεση ζώνη ὅπου ὁ μῦθος ἐνώνεται μετ' ἡν ἀλληγορία, σὲ τρόπο ποὺ νὰ τολμᾷ, λ.χ., νὰ παραβάλλῃ τὴ γῆ μετ' ἡν ἀφρωτὴ βάλαντιδιὰ ποὺ πλανᾶται στὸν ἀγέρα μετ' ἡν φτεροῦγες ἀπλωμένες, ἐνῶ ὁ Ζεὺς, ἀφοῦ κατακεραύνωσε τὸν Κρόνον, ντύνεται ἕνα λαμπρὸ γιορτινὸ μανδύα ποὺ ἐπάνω σ' αὐτὸν ἔχει κεντήσῃ μετ' ἡν χέρι του τίς στεριές, τίς θάλασσες καὶ τὰ ποτάμια.

Μπροστὰ σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ σκέψη τόσο συγκεχυμένα ἀλληγορικὴ καὶ ποὺ τόσο δύσκολα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῇ σὲ ὀπτικές εἰκόνες, ὁ Θαλῆς εἶναι ἕνας δημιουργὸς καὶ ἕνας διδάσκαλος ποὺ πρῶτος βυθοσκόπησε μετ' ἡν βλέμμα τὰ βάθη τῆς φύσης χωρὶς νὰ ἀνακατέψῃ σ' αὐτὴν φανταστικὰ ἐπιμύθια. Ἄν, ἀφοῦ χρησιμοποίησε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀλήθεια, μπόρεσε κατόπι νὰ λυτρωθῇ ἀπ' αὐτές, εἶναι κι' αὐτὸ ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῶν φιλοσοφικῶν πνευμάτων. Ἡ ἑλληνικὴ λέξη ποὺ σημαίνει τὸν σοφὸ εἶναι ἐτυμολογικὰ συγγενῆς μετ' ἡν λέξη sario, δοκιμάζω, γεύομαι, sariens, δοκιμαστής, σίσυφος, ὁ ἄνθρωπος μετ' ἡν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ γεύση. Στὸ πνεῦμα λοιπὸν τοῦ λαοῦ, ἡ τέχνη τοῦ φιλοσόφου συνίσταται σὲ μιὰν ἀκονισμένη ἰδιότητα

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

στο νὰ δοκιμάζη καὶ νὰ γνωρίζη τὰ πράματα, σὲ μιὰν ἀξιοσημείωτη ἱκανότητα στὸ ξεχώρισμα. Δὲν εἶναι, λοιπόν, κανεὶς σοφὸς ἂν μὲ τὴ λέξη σοφία ὑπονοοῦμε τὴν τέχνη τοῦ νὰ κυβερνοῦμε πρὸς τὸ καλύτερο τὰ ἀτομικά μας συμφέροντα. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης λέει δικαιολογημένα: «Ἡ σοφία τοῦ Θαλῆ καὶ τοῦ Ἀναξαγόρα μπορεῖ, εὐλόγα, νὰ ὀνομασθῆ σπάνια, ἐκπληκτικὴ, καματερὴ, θεῖα, ἀλλὰ καὶ περιττὴ, γιατί δὲ γνωιάστηκαν ποτέ γιὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ». Μ' αὐτὴ τὴ διάκριση, μ' αὐτὴ τὴν ἐπιλογή περὶ τοῦ τί εἶναι σπάνιο, ἐκπληκτικὸ, δύσκολο, θεῖο, ἡ φιλοσοφία χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως ἐπίσης, ἐκλέγοντας τὸ περιττό, χωρίζεται ἀπὸ τὴ φρόνηση. Ἡ ἐπιστήμη ὀρμάει χωρὶς ἐκλογή, χωρὶς λεπτότητα, πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ ἀντικείμενὸ γνώσης, μὲ τὴν τυφλὴν ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ τὰ πάντα μὲ κάθε θυσία. Ἀντίθετα, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη βρίσκει πάντα ἐπὶ τὰ ἴχνη ἐκείνου ποὺ εἶν' ἀξιο νὰ γνωσθῆ, τῶν μεγάλων καὶ οὐσιαστικῶν γνώσεων.

Ὅμως ἡ ἔννοια τοῦ μεγέθους εἶναι μεταβλητὴ τόσο στὴν ἠθικὴ ὅσο καὶ στὴν αἰσθητικὴ περιοχὴ. Ὅταν, λοιπόν, ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει νὰ θεσμολογῆ περὶ τοῦ μεγέθους, εἶν' ἀξεχώριστη ἀπὸ ἕναν προσδιορισμό. Λέγοντας «τοῦτο εἶναι μέγα», ὑψώνει τὸν ἄνθρωπο πάνω ἀπὸ τὸ ἀχαλίνωτο ἔνστικτο τῆς γνώσης. Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μεγέθους χαλινάγωγε τὸ ἔνστικτο τοῦτο, κυρίως γιατί θεωρεῖ τὴν ὑπέρτατη γνώση, τὴ γνώση τῆς οὐσίας καὶ τοῦ βάθους τῶν πραγμάτων, ὡς προσιτὴ καὶ κατορθωτὴ. Ὅταν ὁ Θαλῆς λέει: «τὸ νερὸ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων»⁽¹⁾, ὁ ἄνθρωπος ἀνατριχιάζει καὶ βγαίνει ἀπὸ τὰ ψηλαφητὰ τοῦ ζώου καὶ τὸν ἐρπυσμὸ τῶν εἰδικῶν ἐπιστη-

μῶν, προαισθάνεται τὴν ὑστατὴ λύση τῶν πραγμάτων καὶ μὲ τὸ προαίσθημα τοῦτο θριαμβεύει τῆς κοινῆς δειλίας ποὺ εἶναι γνώριμη στὶς κατώτερες βαθμίδες τῆς γνώσης. Ὁ φιλόσοφος ζητεῖ ν' ἀπηχήσῃ μέσα τοῦ τὴν παγκόσμια συμφωνία καὶ νὰ τὴν προβάλλῃ, ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, σὲ ἰδέες. Ἐποπτικὸς ὅπως ὁ καλλιτέχνης, συμπνετικὸς ὅπως ὁ ἄνθρωπος τῆς θρησκείας, περιεργός γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τίς αἰτίες ὅπως ὁ σοφός, διαστελλόμενος ἕως τίς διαστάσεις τοῦ σύμπαντος, διατηρεῖ ἀρκετὴ ἐτοιμότητα γιὰ νὰ θεωρήσῃ ψυχραῖμα τὸν ἑαυτὸ του ὡς ἀντανάκλαση τοῦ σύμπαντος. Διατηρεῖ αὐτὴ τὴν καλλιτεχνικὴ ψυχραιμία ποὺ μεταμορφώνεται σ' ἄλλα σώματα, μιλεῖ μὲ τὸ ὄργανό τους κι' ὡστόσο ξαίρει νὰ προβάλλῃ, ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, αὐτὴ τὴ μεταμόρφωση σὲ γραμμένους στίχους. Ὅ,τι εἶναι ὁ στίχος γιὰ τὸν ποιητὴ, εἶναι καὶ γιὰ τὸ σοφὸ ἡ διαλεκτικὴ σκέψη. Τὴ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ νὰ πετρώσῃ τὴ φαντασμαγορία ποὺ τῆς γίνεται παιγνίδι. Κι' ὅπως γιὰ τὸν δραματικὸ ποιητὴ ἡ λέξη κι' ὁ στίχος δὲν εἶναι παρά ἕνα τραύλισμα σὲ ξένη γλῶσσα, ποὺ μ' αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ πῆ ὅ,τι ἔζησε καὶ εἶδε καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἄμεσα παρά μὲ τὴ μιμικὴ καὶ τὴ μουσικὴ, ἡ ἔκφραση κάθε βαθειᾶς φιλολογικῆς ἔμπνευσης, μὲ τὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, εἶναι ἀναντίρρητα τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ νὰ μεταδώσῃ ὅ,τι ἔχει ἰδῆ ὁ διανοητής, ἀλλ' εἶναι ἕνα ἀξιοθρήνητο μέσο, δὲν εἶναι παρά μιὰ μεταφορικὴ μετάθεση, κι' ὀλοτελα ἀνάρμοστη, σὲ μιὰν ἄλλη σφαῖρα καὶ σ' ἄλλη γλῶσσα. Ἔτσι ὁ Θαλῆς εἶδε τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, κι' ὅταν θέλησε νὰ τὴν ἐκφράσῃ, μίλησε γιὰ τὸ νερὸ.

IV

Ἄν ὁ αἰώνιος τύπος τοῦ φιλοσόφου δὲν μᾶς ἀποκαλύπτεται στὸν Θαλῆ παρά νεφελῶδως, ἡ μορφή τοῦ μεγάλου διαδόχου τοῦ μᾶς μιλεῖ μὲ περισσότερὴ διαύγεια. Ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, ὁ πρῶτος συγγραφέας φιλόσοφος τῶν Ἀρχαίων, γράφει ὅπως θὰ ἔγραφε σήμερα κάθε φιλόσοφος ποὺ θὰ κατῶρθωνε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπλοτητὰ καὶ τὴν ἀφέλειά του μέσα στὸν κυκεῶνα τῶν συγκρουομένων ἀπαιτήσεων: ὕφος ἐπιβλητικὸ καὶ ἐπιγραμματικὸ, ὅπου κάθε φράση ἀποκαλύπτει καὶ μιὰ νέα ἐκλαμψη καὶ ἐκφράζει μιὰ νέα βαθμίδα ὑψηλῆς ἐποπτείας. Ἡ σκέψη καὶ ἡ μορφή τῆς εἶναι ὁρόσημα στὸ δρόμο τῆς ὑπέρτατης σοφίας. Μ' αὐτὴ τὴν ἐπιγραμματικὴ βαθύτητα ὁ Ἀναξίμανδρος εἶπε κάποτε: «Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι, καὶ τὴν

φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν δίδοναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν»⁽¹⁾. Λόγε αἰνιγματικὴ ἀληθινοῦ πεσομιστῆ, χρησὲ μαντικέ, ποὺ ὑψώνεσαι στὰ σύνορα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, πῶς θὰ σ' ἐρμηνεύσουμε;

Ὁ μόνος σοβαρὸς ἠθολόγος τῆς ἐποχῆς μας ἀναπτύσσει στὰ «Πάρεργα» του (Βιβλίο II, κεφ. 12, Συμπλήρωμα στὴ θεωρία τοῦ παγκόσμιου ἀλγους, Παράρτημα) μιὰ παρατήρηση τῆς ἴδιας ὑφῆς: «τὸ ἀκριβὲς μέτρο γιὰ νὰ κρίνουμε τὸν ἄνθρωπο, συνίρταται στὸ νὰ λέμε πῶς εἶναι ἕνα πλάσμα ποὺ δὲ θᾶπρεπε νὰ ὑπάρχη, μὰ ποὺ

1. «Ἀρχὴν δὲ τῶν πάντων ὕδωρ ὑπεστήσατο». (Διογ. Λαέρτ.). Βλ. Diels, Fragmente. (Π.τ.Μ.).

1. Ἀναξ. 9 (13,7) Σιμπλ. Φυσ. 24,13 (Βλ. Diels, Fragmente). «Ἐκεῖνα δὲ ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχεται ἡ γένεσις τῶν ὄντων, ὑφίστανται ἐπίσης καὶ τὴν φθορὰν, ὅπως ἀρμόζει. Διότι τὰ ὄντα πληρώνουν πρὸς ἄλληλα τὴν ποινὴν καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς ἀδικίας τῶν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου». (Π.τ.Μ.).

ἐξαγοράζει τὴν ὑπαρξή του μ' ἀναρίθμητους πόνους καὶ μὲ τὸ θάνατο. Τί μπορεί κανεὶς νὰ περιμένῃ ἀπὸ ἕνα τέτοιο πλάσμα; Δὲν εἴμαστε ὅλοι ἀμαρτωλοὶ καταδικασμένοι σὲ θάνατο; Ἐξαγοράζουμε τὴ γέννησή μας πρῶτα μὲ τὴ ζωὴ καὶ ὕστερα μὲ τὸ θάνατο». Μόλις ἐξιχνιάσῃ κανεὶς τὴ σκέψη τούτη στὴ φυσιογνωμία τῆς κοινῆς ἀνθρώπινης εἰμαρμένης κι' ἀναγνωρίσῃ τὸ πρωταρχικὸ σφάλμα πού εἶναι σύμφυτο σὲ κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξή, — πράγματι δέ, καμμιά δὲν ἀνέχεται νὰ τὴν ἀτενίζουσι ἐπίμονα κι' ἀπὸ σιμά, μολονότι ἡ ἐποχὴ μας, θύμα τῆς βιογραφικῆς μανίας, φαίνεται νάχη καλύτερη ἰδέα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, — μόλις ἀκούσῃ κανεὶς, ὅπως ὁ Σοπενάουερ, ν' ἀντηχῇ « στίς ἀκροκορφές τῆς ἰνδικῆς ἀτμοσφαιρας » ὁ ἱερὸς σκοπὸς τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ὑπαρξῆς, δύσκολα θὰ συγκρατηθῇ νὰ χρησιμοποιήσῃ μιὰν ἐξαιρετικὰ ἀνθρωπομορφικὴ μεταφορὰ καὶ νὰ ἐκτείνῃ τὴ μελαγχολικὴ αὐτὴ θεωρία πέρ' ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ἐφαρμόζοντάς τὴν, συνεκδοχικά, στὸν γενικὸ χαρακτήρα τῆς ὑπαρξῆς.

Συνέπεια, πού δὲν εἶναι ἴσως λογικὴ ἀλλὰ πάντως πολὺ ἀνθρώπινη καὶ συνάμα συμφωνότατη πρὸς τὸ ὕφος τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ ἄλματος, πού περιγράψαμε πρὸς πᾶν, εἶναι νὰ φτάσουμε νὰ θεωρήσουμε, μαζὶ μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον, πῶς τὸ κάθε « γίνεσθαι » εἶναι μιὰ ἐνοχὴ χειραφέτησι ἀπέναντι τοῦ αἰώνιου ὄντος, μιὰ ἀδικία πού πρέπει νὰ ἐξαγορασθῇ μὲ τὸ θάνατο. Ὅ,τι γεννήθηκε πρέπει ν' ἀφανισθῇ, εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή, εἴτε γιὰ τὸ νερό, γιὰ τὴ θερμότητα ἢ γιὰ τὸ ψῦχος. Μόλις διαπιστώσῃ κανεὶς ὠρισμένους ἰδιότητες, μπορεί νὰ προφητέψῃ, στηριζόμενος σ' ἕνα μέγιστο ποσοστὸ πείρας, τὴν ἐξαφάνισι τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν. Τὸ ὄν πού ἔχει ὠρισμένες ἰδιότητες δὲ θὰ μπορούσε μὲ κανέναν τρόπο νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀφετηρία τῶν ὄντων. Τὸ ἀληθινὸ ὄν, συμπεραίνει ὁ Ἀναξίμανδρος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἰδιότητες ὠρισμένες, ἀλλίως θὰ γεννιόταν καὶ θάπρεπε ν' ἀφανισθῇ ὅπως ὄλα τ' ἄλλα. Γιὰ νὰ μὴ σταματήσῃ ποτὲ τὸ « γίνεσθαι », πρέπει τὸ πρωταρχικὸ ὄν νὰ εἶναι ἀπεριόριστο. Ἡ ἀθάνασι καὶ ἡ αἰωνιότητι τοῦ πρωταρχικοῦ ὄντος δὲν ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀτελείωτο καὶ ἀνεξάντλητο, ὅπως γενικὰ παραδέχονται οἱ σχολιαστὲς τοῦ Ἀναξίμανδρου, ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένο καθωρισμένων ἰδιοτήτων, προωρισμένων στὴ φθορά γι' αὐτὸ τὸ ὄνομά του εἶναι Ἄοριστον. (Ἄπειρον) (1). Τὸ πρωταρχικὸ αὐτὸ ὄν δεσπόζει τοῦ γίνεσθαι, γι' αὐτὸ

τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν αἰωνιότητι καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη. Ἀναντίρρητα, ἡ τελευταία αὐτὴ ἐνότητι στοὺς κόλπους τοῦ Ἀπείρου, τοῦ μητρικοῦ αὐτοῦ μαστοῦ κάθε ὄντος, δὲ μπορεί νὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο παρά ἀρνητικά: Εἶναι τὸ ὄν πού δὲν μπορούμε νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουμε καμμιά ἰδιότητα ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ γίνεσθαι, μπορούμε συνεπῶς νὰ τὸ θεωρήσουμε ὡς τὸ ἰσοδύναμο πρὸς τὸ « ὄντως ὄν » (τὸ « πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ ») τοῦ Κάντ.

Εἶναι φανερὸ πῶς ὅσοι θέλουν ν' ἀπεραντολογοῦν σχετικὰ μὲ τὸ πρωταρχικὸ τοῦτο στοιχεῖο καὶ νὰ διερωτῶνται ἂν εἶναι ὕλη ἐνδιάμεση μεταξὺ τοῦ ἀέρα καὶ τοῦ νεροῦ ἢ τοῦ ἀέρα καὶ τῆς φωτιᾶς, θ' ἀποδείξουν πῶς δὲν κατάλαβαν τίποτε ἀπ' τὸν φιλόσοφόν μας. Θὰ μπορούσε νὰ λεχθῇ τὸ ἴδιο καὶ γιὰ κείνους πού διερωτῶνται σοβαρῶς ἂν ὁ Ἀναξίμανδρος φαντάσθηκε τὸ πρωταρχικὸ του στοιχεῖο σὰν ἕνα κρᾶμα τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων. Ἀξίζει καλύτερα νὰ προσέξουμε ἐκεῖνο πού μπορεί νὰ μᾶς καταδείξῃ ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος δὲν πραγματευότανε πιά τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ κόσμου σὰν πρόβλημα καθαρὰ φυσικόν, κ' ἐννοῶ τὸ ἐπιγραμματικὸ ἀξιῶμα πού ἀναφέραμε πρὸς πρῖν. Θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ σκεφθοῦμε πῶς ἂν στὴν πολλαπλότητι τῶν γεννώμενων ὄντων διέκρινε κάποιον ποσοστὸ ἀδικίας πού ὤφειλε νὰ ἐξαγορασθῇ, ἦταν ὁ πρῶτος ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας πού ἀδραξε τολμηρὰ τὸν κόμπο τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος πού ἀποτελεῖ τὴ βάση ὄλων τῶν ἄλλων. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀφανισθῇ ἕνα ὄν πού ἔχει δικαίωμα στὴ ζωὴ; Ποιὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης ἐνεργητικότητι τοῦ γίνεσθαι καὶ τῆς γονιμοποίησης, ἀπὸ πού προέρχεται αὐτὴ ἡ καταθλιπτικὴ σύσπασσι στὴ φυσιογνωμία τῆς φύσις, ἡ ἀτελείωτη αὐτὴ πένθιμη θρηνωδία πού ἀντηχεῖ σ' ὄλες τίς σφαίρες τῆς ζωῆς; Γιὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸν τῆς ἀδικίας, ἀπ' αὐτὴ τὴν προδοσιὰ ἀπέναντι τῆς πρωταρχικῆς ἐνότητι τῶν ὄντων, ὁ Ἀναξίμανδρος καταφεύγει σ' ἕνα μεταφυσικὸ φρούριο ἀπ' ὅπου ρίχνει ἕνα ἀπέραντο ἐποπτικὸ βλέμμα στὸ σύνολο τῶν ὄντων. Ὑστερα, μετὰ στοχαστικὴ σιωπὴ, θέτει σ' ὄλα τὰ ὄντα αὐτὴ τὴν ἐρώτησι: « Ποιὰ εἶναι ἡ ἀξία τῆς ὑπαρξῆς σας; Κι' ἂν εἶναι δίχως ἀξία, γιατί ὑπάρχετε; Εἶναι λάθος σας, τὸ βλέπω, πού μένετε σ' αὐτὴ τὴν ὑπαρξή. Καὶ τὸ λάθος αὐτὸ θὰ τὸ ἐξαγοράσετε μὲ τὸ θάνατό σας. Ἰδέτε πῶς ἡ γῆ σας μαραίνεται, οἱ θάλασσες στενεύουν καὶ ξηραίνονται, τὸ ὄστρακο ἐπάνω στὸ βουνὸ σᾶς δείχνει πόσο ἔχουν ἤδη ξεραθῇ. Ἡ φωτιὰ ἀφανίζει ἀπὸ τώρα κιόλας

1. Ὁ Νίτσε ἐπιμένει στὴ δική του μετάφρασι τοῦ Ἄπειρου, ὀρίζοντάς το ὡς Ἄπροσδιοριστό, Ἄοριστό (das Unbestimmte), ἐνῶ οἱ νεώτεροι σχολιαστὲς, μὲ τὸν Diels ἐπικεφαλῆς, μεταφράζουν γενικὰ « Das Unendliche », τὸ ἀνευ τέλους, τὸ Ἄπειρο. Ὁ Key (στὸ

βιβλίον του « Ἡ νεανικὴ ἡλικία τῆς ἑλληνικῆς σοφίας ») παραδέχεται διάφορες ἐννοιας: τὸ ἀπειρον-ἀόριστον, τὸ ἀπροσδιοριστό, τὸ ἀπεριόριστον (αὐτ. σ. 57-59). Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασι χρησιμοποιεῖ τὸν παραθεγμένον ὄρο: « Ἄπειρον » (Σ.τ.Μ.).

τὸν κόσμο σας ποὺ στὸ τέλος θὰ γίνῃ ἀ-
τμὸς καὶ ἀχνη. Ὁμως ὁ κόσμος αὐτὸς τῆς
ἀστάθειας πάντα θὰ ξαναγίνεται. Ποίος θὰ
μποροῦσε νὰ σᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν κατά-
ρα τοῦ γίνεσθαι;»

Ἐναν ἄνθρωπο ποὺ ἀνακινεῖ παρόμοια
προβλήματα καὶ τοῦ ὁποίου ἡ σκέψη, στὸ
πέταγμα τῆς, σπάζει ἀδιάκοπα τοὺς δε-
σμούς τῆς ἐμπειρίας γιὰ νὰ πετάξῃ πέρα
ἀπὸ τ' ἀστρα, οἱ κοινότητες μορφῆς τῆς
ζωῆς δὲν μποροῦσαν νὰ τὸν γοητεύσουν.
Πιστεύουμε εὐχαρίστως τὴν παράδοση ὅτι
κυκλοφοροῦσε στὸ δρόμο με ἐπίσημα ἐνδύ-
ματα καὶ διατηροῦσε στοὺς τρόπους καὶ
στὶς συνήθειές του ὑπερηφάνεια ἀληθινὰ
τραγική. Ζοῦσε ὅπως ἔγραφε καὶ μιλοῦσε
μὲ τὴν ἴδια ἐπισημότητα ποὺ ντυνόταν ὕ-
ψωνε τὸ χέρι ἢ ἐκινούσε τὸ πόδι σάμπως
ἡ ζωὴ αὐτὴ νὰ ἦτανε μιὰ τραγωδία ὅπου
ἦταν προωρισμένος ἀπὸ τὴ μοῖρα νὰ παίξῃ
ἕνα ρόλο ἥρωικό. Εἶναι σ' ὅλα ὁ μέγας
πρόδρομος τοῦ Ἐμπεδοκλή. Οἱ συμπολίτες
τοῦ τὸν ἐκλέξανε γιὰ νὰ ἡγηθῇ μιᾶς φά-
λαγγας μεταναστῶν ἴσως ἦταν εὐτυχεῖς
γιατὶ μποροῦσαν νὰ τὸν τιμήσουν καὶ ταυ-
τοχρόνως ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτόν. Ἡ
σκέψη του μετανάστευσε κι' αὐτὴ καὶ ἴδρυσε
ἀποικία. — Στὴν Ἐφεσο καὶ στὴν Ἐλέα δὲν
θέλησαν νὰ τὸν ἀποχωρισθοῦν κι' ἂν δὲν ἦ-
ταν τρόπος νὰ μοιρασθοῦν τὴν κατοικία του
ἤξεραν ὡστόσο πὼς θὰ ὀδηγοῦνταν ἀπ' αὐ-
τὸν στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου θὰ μποροῦσαν κα-
τόπι νὰ συνεχίσουν μόνοι τὸ δρόμο τους.

Ὁ Θαλῆς ἐκδηλώνει τὴν ἀνάγκη ν' ἀπλο-
ποιήσῃ τὴν κυριαρχία τῆς πολλαπλότητας
καὶ νὰ τὴν περιορίσῃ στὴν ἀπλή ἀνάπτυξη
ἢ στὴ μεταμφίεση τῆς ὑπάρχουσας μοναδι-

κῆς ἰδιότητας. Ὁ Ἄναξιμανδρος, μὲ δυὸ
βήματα, τὸν ξεπερνᾷ: Πρῶτα - πρῶτα διε-
ρωτᾷται: «Ἄν ὑπάρχει μιὰ αἰώνια ἐνότητα,
πὼς εἶναι δυνατὴ ἡ πολλαπλότητα;» Καὶ
βρίσκει τὴν αἰτία στὸν ἀντιφατικὸ χαρα-
χτήρα τῆς πολλαπλότητας αὐτῆς ποὺ διαρ-
κῶς καταναλίσκεται καὶ αὐτοαναιρεῖται (1).
Ἡ ὑπαρξὴ τῆς πολλαπλότητας αὐτῆς γίνε-
ται γι' αὐτόν ἕνα φαινόμενο ἠθικὸ δὲν δι-
καιολογεῖται ἀλλ' ἐξαγνίζεται ἀδιάκοπα
μὲ τὸ θάνατο. Ἀλλὰ τότε τίθεται σ' αὐτόν
τὸ ἐξῆς πρόβλημα: «Γιατὶ ὅ,τι γεννήθηκε
δὲν πέθανε ἀπὸ μακροῦ, ἀφοῦ ἤδη ξεπέ-
ρασε τὴ χρονικὴ αἰωνιότητα; Ποιὰ εἶναι ἡ
πηγὴ τοῦ διαρκῶς ἀνανεούμενου χειμάρρου
τοῦ γίνεσθαι;» Τὸ πρόβλημα αὐτὸ κατορ-
θώνει νὰ τὸ ξεπεράσῃ μὲ νέες μυστικιστι-
κῆς ὑποθέσεις: τὸ αἰώνιο γίνεσθαι δὲ μπο-
ρεῖ νὰ ἔχῃ ἄλλοῦ τὴν καταγωγὴ του παρά
στὸ αἰώνιο ὄν· οἱ συνθήκες ποὺ ἀναγκάζουν
τὸ ὄν νὰ πέσῃ στὸ ἔνοχο αὐτὸ γίνεσθαι
εἶναι πάντα οἱ ἴδιες· ὁ ἀστερισμὸς τῶν
ὄντων εἶναι κατὰ τέτοιον τρόπο γινομένος,
ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ προβλέψῃ κάποιον
τέρμα σ' αὐτὴ τὴ φυγὴ τοῦ μεμονωμένου
ὄντος ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀπειροῦ.
Ὁ Ἄναξιμανδρος ἔμεινε ἐδῶ, ἔμεινε δηλα-
δὴ μέσα στὰ βαθειὰ σκοτάδια ποὺ ἐκάλυ-
πταν σὰ γιγαντιαῖα φαντάσματα τὴν κο-
ρυφὴ μιᾶς τέτοιας θεώρησης τοῦ κόσμου.
Ὅσο περισσότερο ἐπέμεναν στὴν ἐξέταση
τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, διερωτώμενοι μὲ
ποῖον τρόπο μπόρεσε κάποτε τὸ ὄρισμένο
νὰ βγῆ, ἔστω προδοτικά, ἀπὸ τὸ Ἀόριστο
(Ἄπειρο), τὸ πρόσκαιρο ἀπὸ τὸ αἰώνιο, ἢ
ἀδικία ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη, τόσο πυκνότερη
γινόταν ἡ νύχτα.

V

Ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος θὰ χτυπήσῃ
αὐτὴ τὴ μυστικιστικὴ νύχτα ποὺ καλύ-
πτει τὸ πρόβλημα τοῦ γίνεσθαι στὸν
Ἄναξιμανδρο, καὶ θὰ τὴ φωτίσῃ μὲ θείαν
ἐκλαμψή. «Ἐπισκοπῶ τὸ γίνεσθαι, λέει,
ἐνῶ κανεὶς ἀκόμη δὲν παρατήρησε μὲ τὴν
ἴδια προσοχὴ αὐτὴ τὴν αἰώνια ροὴ καὶ
τὸν αἰώνιο ρυθμὸ τῶν ὄντων. Καὶ τί εἶ-
δα; Νόμους, ἀλάνθαστες βεβαιότητες,
τοὺς ἀμετακίνητους δρόμους τοῦ δικαίου,
τὶς Ἐρινυές ποὺ δικάζουν ὅλες τὶς πα-
ραβιάσεις τῶν νόμων. Ὀλόκληρος ὁ κό-
σμος προσφέρει τὸ θέαμα μιᾶς κυριαρχῆς
δικαιοσύνης καὶ φυσικῶν δαιμονιακῶν δυ-
νάμεων, ποὺ εἶναι πανταχοῦ παρούσες, ὑ-
ποταγμένες στὴν ὀπηρεσία τῆς. Ὅ,τι εἶδα
δὲν εἶναι ἡ τιμωρία τοῦ γίνεσθαι, ἀλλὰ ἡ
δικαιολόγησι τοῦ εἶναι. Πότε τὸ ἔγκλημα
καὶ ἡ προδοσία φανερώθηκαν κάτω ἀπὸ νό-
μους ποὺ τηροῦνται εὐλαβικά; Ἐκεῖ ποὺ
βασιλεύει ἡ ἀδικία φανερώνονται καὶ ἡ αὐ-
θαιρεσία, ἡ ἀταξία, ἡ ἀρρυθμία, ἡ ἀντίφα-
ση, μὰ ὅπου βασιλεύουν μονάχα ὁ Νόμος

καὶ ἡ θυγατέρα τοῦ Διός, ἡ Δίκη, ὅπως σ'
αὐτὸ τὸν κόσμο, πὼς θὰ ἦταν δυνατό νὰ
εἶναι τόπος τῆς ἀμαρτίας, τοῦ ἐξιλασμοῦ,
τῆς καταδίκης καὶ βασάνων γιὰ ὅλους τοὺς
ζωντανούς; (2)»

Ἀπὸ τὴν ἐποπτικὴ τούτη θεώρηση ὁ Ἡ-
ράκλειτος ἀντλήσῃ δυὸ ἀλληλέγγυες ἀρ-

1. «Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐν καὶ ἀπλοῦν εἶναι ἐνδέχεται
τὸ ἀπειρον ὁμα, οὔτε ὡς λέγουσι τινες τὸ παρά τὰ
στοιχεῖα, ἐξ οὗ ταῦτα γενῶσιν, οὐδ' ἀπλῶς. εἰσι
γάρ τινες οἱ τοῦτο ποιοῦσι τὸ ἀπειρον, ἀλλ' οὐκ ἀέ-
ρα ἢ ὕδωρ, ὡς μὴ τ' ἀλλὰ φθείρηται ὑπὸ τοῦ ἀπειροῦ
αὐτῶν. ἔχουσι γάρ πρὸς ἀλλήλα ἐναντίωσιν, οἷον ὁ
μὲν ἀήρ ψυχρός, τὸ δὲ ὕδωρ ὑγρόν, τὸ δὲ πῦρ θερμόν·
ὧν εἰ ἦν ἐν ἀπειρον, ἐφθάρτο ἂν ἤδη τάλλα» (Ἄλε-
ξάνδρου Ἀφροδισιεύς, Σχολ. εἰς Ἄριστ. Μεταφ. 60-
8). (Π.τ.Μ.)

2. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε πὼς, καθὼς σημειώ-
νεται καὶ στὸν πρόλογο, ὁ Νίτσε δὲν ἀσχολεῖται μὲ
τὴν ἐπιστημονικὴ ἀποκατάστασι ἢ κἀν τὴν ἀκριβολε-
κτικὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων κειμένων. Εἰδικὰ δὲ στὸν
Ἡράκλειτό του — γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ φράση τῆς
κυρίας Geneviève Bianquis — «ἀποδίδει πλασματικῆς
καὶ συνθετικῆς ρήσεις ποὺ τὸν προσεγγίζουνε μᾶλλον
στὸν Σοπενάουερ» (Σ.τ.Μ.).

νήσεις πού διαφωτίζει πληρέστατα ἢ σύγκριση μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ προκατόχου τοῦ Ἀρνήθηκε, πρῶτα - πρῶτα, τὸν δυϊσμό τῶν δυὸ ἐντελῶς διαφορετικῶν κόσμων πού ὁ Ἀναξίμανδρος βρέθηκε ὑποχρεωμένος νὰ παραδεχθῆ· δὲν ξεχωρίζει δηλαδὴ τὸν φυσικὸ ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸ κόσμο, μιὰ σφαῖρα καθωρισμένων ἰδιοτήτων καὶ μιὰν ἄλλη τῆς ἀκαθορίστου ἀοριστίας. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦτο βῆμα, προχώρησε σὲ κάτι ἀκόμη τολμηρότερο στὴν ἀρνήσή του: ἀρνήθηκε αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄν. Γιατί ὁ ἐνιαῖος [κοινός] κόσμος πού παραδεχόταν, αὐτὸς ὁ κόσμος πού προστατεύεται ἀπὸ αἰώνιους ἀγραφούς νόμους, ἐμψυχούμενος ἀπὸ τὴν πλημμυρίδα καὶ τὴν ἀμπωτη ρυθμοῦ σιδερένιου, δὲν ἐμφανίζει τίποτε τὸ μόνιμο, τίποτε τὸ ἀφθαρτο, κανένα φράγμα στὸ ρέμα του. Ὁ Ἡράκλειτος τὸ εἶπε μὲ ἰσχυρότερη φωνὴ ἀπ' τὸν Ἀναξίμανδρο: «Δὲ βλέπω τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ γίνεσθαι. Μὴ πλανᾶσθε! Ἄν νομίζετε πῶς διακρίνετε κάποια σταθερὴ γῆ στὴ θάλασσα τοῦ γίνεσθαι καὶ τοῦ φθαρτοῦ, αἰτία εἶναι ἡ μυωπία σας καὶ ὄχι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων. Δίνετε ὀνόματα στὰ πράγματα σάμπως νὰ εἶχαν σταθερὴ διάρκεια, ἀλλὰ καὶ τὸ ποτάμι ἀκόμα πού μπαίνετε γιὰ δευτέρη φορὰ δὲν εἶναι πιά τὸ ἴδιο ὅπως στὴν πρώτη» (1) (2).

1. «... λέγει πού Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει καὶ ποταμοῦ ῥοῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης» (Πλατ. Κρατύλος). Καὶ Ἀετ. I. 23.7 «Ἡράκλειτος, ἡρεμίαν μὲν καὶ στάσις ἐκ τῶν ὄλων ἀνήρει· ἔστι γὰρ τοῦτο τῶν νεκρῶν κίνησις δὲ τοῖς πᾶσις ἀπεδίδου ἀίδιον μὲν τοῖς αἰθίοις, φθαρτὸν δὲ τοῖς φθαρτοῖς» (Π. τ. Μ.).

2. Δυὸ ἐκπληκτικὰ θεάματα ἐλκόσουν τὸ βλέμμα του: ἡ αἰώνια κίνηση, ἀρνήση τῆς διάρκειας καὶ τῆς ἀκινήσεως, καὶ ὁ ἐνιαῖος νόμος πού διέπει τὴν κίνηση τοῦτη. Εἶναι ἀληθινὰ δυὸ ἀξιοθαύμαστες διαισθησεις· ὁ δρόμος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἦταν ἀναντίρρητα τότε πολὺ βραχὺς καὶ ἐλάχιστα ἀσφαλῆς, εἶναι ὅμως ἀλήθειες, ἡ μιὰ τόσο τρομακτικὴ ὡς καθησυχαστικὴ εἶναι ἡ ἄλλη, πού τὸ πνεῦμα συναισθάνεται τὴν ὑποχρέωση ν' ἀποδεχθῆ... Θεωρεῖ πλάνη καὶ μωρία τὴν πίστη στὸ διηγετικόν. Προσθέτει ὅμως τὴν ἰδέα πῶς δὲ, ὅποκέται στὸ γίνεσθαι βρίσκεται σ' αἰώνια μεταμόρφωση, καὶ ὁ νόμος τῆς αἰώνιας αὐτῆς μεταμόρφωσης, ὁ λόγος πού ἐνυπάρχει σ' ὅλα τὰ πράγματα, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἐν αὐτὸ στοιχεῖο, τὸ πᾶν. [Τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ διοικούντος λόγου καὶ θεοῦ τὰ σύμπαντα τρέπεται. Diels, Fragmente der Vorsokratiker, Ἡράκλ. B. 31 (67.5), «ἐδόκει δὲ αὐτῷ καθολικῶς μὲν ταῦτα ἐκ πᾶσιν τὰ πάντα συνεστάναι καὶ εἰς τοῦτο ἀναλύεσθαι πάντα δὲ γίνεσθαι κατ' εἰμαρμένην καὶ διὰ τῆς ἐναντιοδρομίας ἡμοῦσαι τὰ ὄντα...» Ἀετ. Ἡράκλ. A. 55.9 (Π. τ. Μ.)] Ἔτσι τὸ μόνον ὄν πού εἶναι ἐν γενέσει εἶναι αὐτὸ τοῦτο ὁ νόμος του. Τὸ ὅτι γενᾶται, τὸ πῶς γεννᾶται ἐξαρτῶνται ἐπίσης ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο. Παρ' ὅτι, λοιπόν, ὁ Ἡράκλειτος πιστεύει καὶ αὐτὸς στὸ ἐν καὶ μόνον, βρίσκεται ὡστόσο σὲ διαμετρικῶς ἀντίθετη σκοπιὰ πρὸς τὸν Παρμενίδη. Ὅλες οἱ ἰδιότητες τῶν ὄντων, ὅλοι οἱ νόμοι, ὅλες οἱ γεννήσεις καὶ ὅλες οἱ κατατροφές εἶναι ἡ σταθερὴ ἐκδήλωση τῆς διαρκείας τοῦ Ἐνός· ἡ πολλαπλότητα πού κατὰ τὸν Παρμενίδη εἶναι μιὰ ἀταπάτη τῶν αἰσθησέων, εἶναι γιὰ τὸν Ἡράκλειτο τὸ ἐνδυμα, ἡ φαινομενικὴ μορφοῦ τοῦ Ἐνός καὶ ὄχι μιὰ ἀταπάτη. Τὸ ἐν δὲ μὴν νὰ ἐκδηλωθῆ ἄλλωθ'... «Ὁ, τι συνοδεύεται ἀπὸ ἰδιότητες γεννᾶται καὶ φθιρείται· πρῆκει, λοιπόν, νὰ ὑπάρχῃ κάποιο ὄν χωρὶς ἰδιότητες», τέτοια ἦταν ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξίμανδρου. [Ἀπαντα γὰρ ἢ ἀρχὴ ἢ ἐξ ἀρχῆς, τοῦ δὲ

Τὸ βασιλικὸ χάρισμα τοῦ Ἡράκλειτου εἶναι ἡ ὑπέροχη ἰκανότητά του τῆς ἐνορατικῆς [διαισθητικῆς] ἀναπαράστασης. Ἀντίθετα, ἀπέναντι τοῦ ἄλλου ἀναπαραστατικοῦ τρόπου, πού ἐπενεργεῖ μὲ τὴ βοήθεια ἰδεῶν καὶ λογικῶν συνδυασμῶν, συνεπῶς ἀπέναντι τῆς λογικῆς, αἰσθάνεται ψυχρότητα, ἀπάθεια καὶ μάλιστα ἐχθροπάθεια, φαίνεται δὲ νὰ νιώθῃ ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση νὰ τὸν ἀναιρῆ συχνὰ μὲ κάποια ἀλήθεια πού συνάγει ἐνορατικά. Καὶ τὸ κάνει μὲ τέτοιαν αὐθάδεια σ' ἀξιώματα, ὅπως λ.χ. αὐτὸ: «Κάθε πρᾶγμα συνενώνεται πάντοτε στὸν ἑαυτὸ του ὄλα τὰ ἀντίθετα» (1), πού ὁ Ἀριστοτέλης τὸν κατηγορεῖ ἐπὶ ἐσχάτη προδοσίᾳ κατὰ τῆς λογικῆς, ἐπὶ ἐγκλήματι κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντίφασης. Ἀλλ' ἡ διαισθητικὴ ἀναπαράσταση ἐγκλείει δυὸ διαφορετικὰς ἀρχάς: ἡ μιὰ, εἶναι ὁ ἐμφανῆς κόσμος, πολὺχρωμος καὶ μεταβλητός, πού γίνετα ἀντικείμενο τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν μας, ἐννοῶ τὸ χρόνο καὶ τὸ διάστημα. Γιατί ἂν ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα ὑφίστανται χωρὶς καθωρισμένο περιεχόμε-

ἀπειρου οὐκ ἔστιν ἀρχὴ· εἴη γὰρ ἂν αὐτοῦ πέρας. ἔτι δὲ καὶ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον ὡς ἀρχὴ τις οὐσα· τὸ τε γὰρ γενόμενον ἀνάγκη τέλος λαβεῖν, καὶ τελευτῆ πάσης ἐπιφθοράς. διὸ καθάπερ λέγομεν οὐ ταύτης ἀρχὴ, ἀλλ' αὐτῆ τῶν ἄλλων δοκεῖ καὶ περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾶν, ὡς φασιν ὅσοι μὴ ποιῶσι παρὰ τὸ ἀπειρον ἄλλας αἰτίας ὅσον νοῦν (Ἀναξίμανδρος) ἢ φερίαν (Ἐμπεδοκλῆς) καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεστον, ὡς φησιν ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ πλείστοι τῶν φυσιολόγων...» Ἀριστ. Φυσ. I' 4. 203 (Π. τ. Μ.)] Τὸ γίνεσθαι εἶναι μιὰ ἀδικία πού πρέπει νὰ ἐξαγορασθῆ μὲ τὴ φθορά. Πῶς μὴν ὅμως τὸ ἄπειρον νὰ γίνῃ στοιχεῖο μὲ ὀρισμένους ἰδιότητες, γίνεσθαι; καὶ πῶς ἕνας κόσμος ὑποκείμενος σὲ μιὰν οἰκίαν τάξην θά μπορούσε νὰ εἶναι ἀθροισμα ἀτομικῶν ἀδικιῶν; Ἀντίθετα, οἱ δρόμοι κάθε πράγματος καὶ κάθε ἀτόμου εἶναι προκαθωρισμένοι καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραβιασθοῦν ἀπὸ τὴν ἕβη. Στὴν κανονικότητα αὐτῆ ἐκδηλώνεται ἡ Δίκη. Ἀλλ' ἂν τὸ γίνεσθαι καὶ ἡ λήθη εἶναι ἀποτελέσματα κάποιας Δίκης, δὲν ὑπάρχει δυϊσμός μεταξὺ τοῦ κόσμου τοῦ ἄπειρου καὶ τοῦ κόσμου τῶν ἰδιοτήτων. Γιατί οἱ ἰδιότητες εἶναι τὰ ὄργανα τῆς γέννησης καὶ τῆς καταστροφῆς, συνεπῶς τὰ μέσα τῆς ἐνέργειας τῆς Δίκης. [Ἡ Δίκη, Ἑλληνικῶς τὸ κείμενον, μὲ τὴν ἐννοία τῆς ἐρίδος: «εἰδέναι δὲ χρῆ τὸν πόλεμον ἔοντα ζυγόν, καὶ δίκαν ἔρον καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἐρον...» Ἡράκλ. B. 80. (74.1) B2. Diels: Fragmente der Vorsokratiker. Π. τ. Μ.] Εἶναι μᾶλλον ἢ ἀρχὴ, τὸ «Ἐν πού πρέπει νὰ ἐκδηλωθῆ στὴ γένεση καὶ στὴ φθορά, συνεπῶς δὲ καὶ στὴς ἰδιότητες τοῦ πρωταρχικοῦ στοιχείου. Ἀντίθετα πρὸς ὅτι πιστεύει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὄλα τὰ γνωρίσματα, ὄλες τίς ἰδιότητες, ἀφοῦ τὰ πάντα ἀποδεικνύουν τὴ Δίκη. Ὁ Ἡράκλειτος, δηλαδὴ, ἐρμηνεύει τὸν κόσμο τῆς πολλαπλότητας ὡς ἕναν κόσμο τοῦ Ἐνός [(ἕνα τὸν νόμον Diels, Frag. Ἡράκλ. B. 89. (75.2), ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνός πάντα. B. 10 (61.2). Τὸ ὄν πολλά τε καὶ ἐν. 21. A. 29. (158, 32)] ἐκδηλούμενο μὲ ὄλες τίς διαφορετικὰς ἰδιότητες. Ἀλλ' ἀπ' τὸ γεγονὸς αὐτό, ἡ γένεση καὶ ἡ καταστροφή γίνονται ἀκριβῶς οἱ ἰδιότητες τῆς πρώτης αὐτῆς ἀρχῆς. Ἔτσι στὸν μεγάλο του πρόδρομο, τὸν φιλόσοφο τῆς ἀδικίας τοῦ σύμπαντος, ὁ Ἡράκλειτος ἀντιτάσσει μιὰ κοσμοδικία.

(XIX. σ. 173, 177 - 178)

1. Πρβ.: «Ἡράκλειτος μὲν οὖν [ἐν] φησιν εἶναι τὸ πᾶν διαιρετὸν ἀδιαίρετον, γενητὸν ἀγέννητον, θνητὸν ἀθάνατον, λόγον αἰῶνα, πατέρα υἱόν, θεὸν δίκαιον «οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντα ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν ἐν πάντα εἶναι» ὁ Ἡράκλειτος φησι». (Diels, Frag. (Ἱππολ. refut. IX. 9.) B. 50. (69, 10) (Π. τ. Μ.)

IOANNINA 2008

νο, μπορούν νὰ νοηθοῦν ἔξω ἀπὸ κάθε πείρα, κατὰ τρόπο καθαρά ἐνορατικό. Στὴν ἀναπαράσταση αὐτὴ τοῦ χρόνου, τοῦ ἀποχωρισμένου ἀπὸ κάθε πείρα, ὁ Ἡράκλειτος βρίσκει μιὰ διατύπωση ἐξαιρετικά διδακτική, ποὺ συνοψίζει ὅ,τι ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῆς ἐνορατικῆς ἀναπαράστασης. Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, σ' αὐτόν, εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Σοπενάουερ, ποὺ γι' αὐτόν κάθε χρονικὴ στιγμή δὲν ὑφίσταται παρὰ καθ' ὅσον ἔχει καταστρέψει τὴν προηγούμενη στιγμή, τὴ μητέρα της, ὄντας κι' αὐτὴ προσωρισμένη νὰ καταστραφῆ ἐπίσης ταχὺτάτα γι' αὐτόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἶναι μάταια ὅσο καὶ τ' ὄνειρο, ἐνῶ τὸ παρὸν δὲν εἶναι παρὰ τὸ χωρὶς ἔκταση καὶ χωρὶς συγκρότηση ὄριο ποὺ τὰ χωρίζει. Μὰ μὲ τὸ χρόνο συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὸ διάστημα· καὶ τὸ διάστημα τοῦτο, κι' ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα ποὺ ὑφίστανται ταυτόχρονα μέσα στὸ χωρὸ καὶ τὸ χρόνο, ἔχουν σχετικὴ μονάχα ὑπόσταση, ὑφίστανται δηλαδὴ μονάχα γιὰ ἓνα ὄν ποὺ τοὺς εἶναι ὅμοιο, ποὺ δὲν ἔχει συνεπῶς περισσότερη μονιμότητα ἀπὸ ἐκεῖνα.

Εἶναι τοῦτο μιὰ ἀλήθεια ἀμέσως κατάδηλη καὶ προσιτὴ σὲ ὅλους, καὶ γι' αὐτὸ δύσκολα μπορεῖ νὰ τὴν κατακτῆσει κανεὶς μὲ τὶς ιδέες καὶ τὴ λογικὴ. Μ' ἂν ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας αὐτὴ τὴν ιδέα, θὰ πρέπει νὰ περάσουμε ἀμέσως στὴ συνέπεια ποὺ ἀντλεῖ ἀπ' αὐτὴν ὁ Ἡράκλειτος, καὶ νὰ ποῦμε πῶς ἡ οὐσία τῆς πραγματικότητας ἔγκειται στὸ νὰ εἶναι ἐνεργητικὴ, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὴν ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ εἶναι. Αὐτὸ ἀνέπτυξε ὁ Σοπενάουερ στὸ βιβλίον του «Ὁ κόσμος ὡς βούλησις καὶ ὡς παράστασις» (Τόμ. I, Βιβλίον I, § 4): «Γεμίζει τὸ διάστημα καὶ τὸ χρόνο, ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ, ἢ δὲ ἐνεργεῖα τῆς ἐπάνω στὸ ἄμεσο ἀντικείμενο διέπει τὴν ἐνόραση ποὺ σ' αὐτὴν καὶ μόνον ὑπάρχει, ἢ δὲ συνέπεια τῆς ἐνεργείας κάθε ὕλικου ἀντικειμένου ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου γνωστοποιεῖται μόνο καθ' ὅσον τὸ δεύτερο ἐνεργεῖ τώρα διαφορετικὰ ἐπὶ τοῦ ἀμέσου ἀντικειμένου. Ἡ ὕλη, συνεπῶς, δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα, ἢ ὑπόστασή της εἶναι ἡ ἐνεργεῖα της. Ἐχει μεγάλο δίκιο ἡ γερμανικὴ γλῶσσα νὰ χαρακτηρίζῃ τὸ σύνολο τῶν ὕλικῶν πραγμάτων μὲ τὴ λέξη Wirklichkeit (ἢ ὄντως πραγματικότης), ποὺ ἔχει πολὺ εὐρύτερη ἔννοια ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἐκεῖνο ποὺ δέχεται τὴν ἐπίδρασή της, εἶναι καὶ πάλι ὕλη· ἢ ὑπόσταση καὶ ἡ οὐσία του συνίστανται στὴν κανονικὴ τροποποίηση ποὺ τὸ ἓνα μέρος τῆς ὕλης αὐτῆς προκαλεῖ στὸ ἄλλο μέρος της, εἶναι, συνεπῶς, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση της, ἀπολύτως σχετικὴ, ὑποκειμένη σὲ μιὰ σχέση ποὺ δὲν ἐνεργεῖ παρὰ μέσα στὰ δικά της σύνορα, σ' αὐτὸ δὲ μοιάζει μὲ τὸ χρόνο καὶ τὸ διάστημα».

Τὸ ἐν καὶ αἰώνιο γίνεσθαι, ἢ ὁλοκληρωτικὴ ἀστάθεια κάθε πραγματικοῦ ποὺ ἐνεργεῖ καὶ γίνεταί ἀδιάκοπα, χωρὶς ποτὲ νὰ εἶναι [π. τ. μ.: στατικά] καθὼς διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι μιὰ ἔννοια τρομακτικὴ καὶ καταπλήσσοσα, ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθῆ μὲ τὸ συναίσθημα ἐκεῖνου ποὺ σ' ἓνα σεισμό χάνει τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸ στέρεο ἔδαφος. Χρειάστηκε ἐξαιρετικὴ ἐνέργεια γιὰ νὰ μεταβληθῆ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ στὸ ἀντίθετό του, δηλαδὴ σὲ μιὰν ὑπέροχη συγκίνηση καὶ εὐτυχῆ κατάπληξη. Ὁ Ἡράκλειτος τὸ πέτυχε ἀσχολούμενος μὲ τὴν παρατήρηση τῆς ἀληθινῆς πορείας τῆς γένεσης καὶ τῆς καταστροφῆς [π. τ. μ.: φθορᾶς] ποὺ εἶχε νοήσει σὰν μιὰ πολικότητα, ὡς ἀναδίπλωση μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεις σὲ δυὸ ποιοτικὰ διαφορετικὲς δραστηριότητες, ἀντιτιθέμενες, ποὺ ἔτειναν ὅμως πάντα νὰ ἐνωθοῦν. Ἀδιάκοπα, μιὰ ιδιότητα, μὴ ὄντας σύμφωνη μὲ τὸν ἑαυτὸ της, χωρίζεται σὲ δυὸ ἀντίθετες δυνάμεις, καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ ἀντίθετα τείνουν ἀδιάκοπα τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο⁽¹⁾. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος νομίζει πραγματικὰ πῶς βλέπει ἓνα ἀντικείμενο ἀλύγιστο, τελειωμένο, σταθερὸ· στὴν πραγματικότητά, ὅμως, τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι, τὸ γλυκὸ καὶ τὸ πικρὸ, εἶναι πάντα ἐνωμένα καὶ συνδεδεμένα μεταξὺ τους, σὰν δυὸ παλαιστὲς πού, ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του, ἔχει τὴν ὑπεροχή. Τὸ μέλι, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, εἶναι ταυτόχρονα γλυκὸ καὶ πικρὸ, κι' ὁ ἴδιος ὁ κόσμος εἶν' ἓνας κρατήρας γιομάτος ἀπὸ ἓνα κρᾶμα ποὺ πρέπει συχνὰ ν' ἀνακινου-

1. Ἄν τὰ πάντα εἶναι ἐν τῷ γίνεσθαι, δὲ μποροῦμε ν' ἀποδώσουμε μονίμως καμμιά ιδιότητα σὲ κανένα πρᾶμα, γιατί τὰ πάντα παρασύρονται στὴν πλημμυρίδα τοῦ γίνεσθαι. Ὁ Ἡράκλειτος, ὅμως, διαπίστωσε πῶς οἱ ἀντίθετες ιδιότητες ἔλκονται. Ὅπως ὁ Πλάτωνας λέει στὸν «Φαῖδωνα», μιλώντας γιὰ τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάριστο, φαίνονται συνδεδεμένα μὲ δεσμόν ἀδιάλυτο. «Σὲ κάθε ἄνθρωπο, λ.χ., ἡ δύναμη τοῦ θανάτου καὶ ἡ δύναμη τῆς ζωῆς ἐπενεργοῦν κάθε στιγμή. Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ ἐγρήγορη καὶ ὁ ὕπνος, ἐκδηλώνουν ἀπλῶς τὴν ἐκδηλῆ ὑπεροχὴ ποὺ ἡ μιὰ δύναμη πῆρε σὲ βάρος τῆς ἄλλης καὶ ποὺ ἀρχίζει σὲ λίγο νὰ χάνη πρὸς ὄφελος τῆς ἀντίπαλῆς της. Οἱ δυὸ δυνάμεις ἐπενεργοῦν ταυτοχρόνως, γιατί ὁ αἰώνιος ἀνταγωνισμὸς τους δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὸ μόνιμο θρίαμβο οὔτε τὴ μόνιμη καταπίεση... Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ρέουν τὸ καταναγκαστικὸ φῶς τῆς ζωῆς καὶ ἡ σκιά τοῦ θανάτου. Ἡ σχέση αὐτὴ ἐμφανίζεται προηγουμένως στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ τὸν περιβάλλει (περιέχον) [ἑλληνιστὶ στὸ κείμενο]. Τὴν ἡμέρα, δταν τὸ περιέχον αὐτὸ εἶναι γεμάτο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πυρῶδους ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνωμένος μὲ τὴν κοινὴν ἀρχὴ (ἐνόν) [ἐξονὸς γὰρ ὁ κοινός, Ἡρακλ. Β. 2 (62,5) D. Fr. καὶ ἐξονόν ἐστί πάσι τὸ φρονεῖν» Β. 113 (76,1), «καὶ μὴν ὁ Ἡ. φησὶ τὸ μὴ εἶναι λογικὸν τὸν ἄνθρωπον, μόνον δ' ὑπάρχειν φρονήτης τὸ περιέχον» Α. 16 (80,1.34, H. G. M.), εἶναι λοιπὸν ἐμφανῶν, κύριος τῶν αἰσθησέων του, ἀγρυπνος καὶ ζῶν. Τὴ νύχτα, δταν τὸ πῦρ σβύνεται, ὁ δεσμὸς ποὺ ἐνώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν κοινὴν ἀρχὴ θραύεται. Ὁ ἄνθρωπος μαζεῖται στὸν ἑαυτὸ του, χρειάζεται ν' ἀνάψῃ λυχνάρι, ἀποκοιμίζεται, λησμονεῖ, πεθαίνει. Θά ἐσπνήσῃ στὴ ζωὴ μὲ μιὰ νέα προσέγγιση τοῦ πυρός, ὅπως τὰ κάρβουνα ποὺ καπνίζουν καθὼς πλησιάζουν στὰ πυρῶδη κάρβουνα, καίνε μὲ κοινὴ φωτιά. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. (XIX, σ. 179-180.)

με. Ἡ πᾶσα γένεση γεννᾶται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν ἀντιθέτων· οἱ καθωρισμένες ιδιότητες, ποὺ μᾶς φαίνονται μόνιμες, δὲν ἐκφράζουν παρά τὴν παροδικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς παλαιστῆς, ἀλλὰ δὲν θέτουν τέρμα στὸν ἀγῶνα, ἢ πάλι διαρκεῖ αἰώνια. Τὰ πάντα διέπονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν πάλι καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ πάλι ἐκφράζει τὴν αἰώνια δικαιοσύνη.

Εἶναι μιὰ ἰδέα ἀξιοθαύμαστη ποὺ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν ἀγνότερη πηγὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ποὺ θεωρεῖ τὸν ἀνταγωνισμό ὡς τὴ διηλεκτικὴ ἐνέργεια μιᾶς συμπαγοῦς καὶ αὐστηρῆς δικαιοσύνης, συνδεδεμένης μὲ σκοποὺς αἰώνιους. Μονάχα ἕνας Ἕλληνας ἦταν ἱκανὸς νὰ καταστήσῃ αὐτὴ τὴν ἰδέα θεμέλιο σὲ μιὰ κοσμοδικία· εἶναι ἡ καλὴ Ἔρις τοῦ Ἡσιόδου, ὑψωμένη σὲ παγκόσμια ἀρχή, εἶναι ἡ ἀγωνιστικὴ σκέψη τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἄστεος, τῶν γυμνασίων καὶ τῶν παλαιστῶν, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, γενικευμένη ὁμως στὸ ἄπειρο, σὲ βαθμὸ ποὺ ὁ μηχανισμὸς τοῦ κόσμου κινεῖται τώρα μέσα της. Ὅπως κάθε Ἕλληνας ἀγωνίζεται ὡς νὰ ἦταν ὁ μόνος ποὺ εἶχε τὸ δικαίωμα, καὶ ἕνας νομικὸς κανὼνας, ἀπεριόριστα ἀσφαλῆς, καθορίζει σὲ κάθε στιγμή κατὰ ποὺ κλίνει ἡ νίκη, ἔτσι καὶ οἱ ἰδιότητες ἀγωνίζονται ἀνάμεσά τους κατὰ τοὺς ἀπαράβατους καὶ σύμφυτους μὲ τὸν ἀγῶνα κανόνες καὶ νόμους. Τὰ πράγματα, αὐτὰ καθαυτά, ποὺ ἡ κοντόθωρη νόηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου πιστεύει στερεά

καὶ σταθερά, δὲν ἔχουνε πραγματικὴ ὑπόσταση, δὲν εἶναι παρά ἡ ἀστραπή καὶ ἡ σπίθα κραδαινόμενων ρομφαίων, εἶναι ἡ λάμψη τῆς νίκης στὸν ἀνταγωνισμό τῶν ἀντίπαλων ἰδιοτήτων. Ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ποὺ συνοδεύει ὄλο τὸ γίνεσθαι, αὐτὴ ἡ αἰώνια διαδοχὴ τῆς νίκης, ἔχει περιγραφή ἐπίσης ἀπὸ τὸν Σοπενάουερ («Ὁ Κόσμος ὡς βούλησις καὶ ὡς παράστασις» (Τόμ. I, Βιβλίο II, § 27). «Εἶναι ἀνάγκη ἡ μόνιμη ὕλη νὰ μεταβάλλῃ ἀδιάκοπα μορφή, γιατί μηχανικά, φυσικά, χημικά, ὀργανικά φαινόμενα, καθοδηγούμενα ἀπὸ τὴν αἰτιότητα, διεκδικοῦν ἀναμεταξύ τους τὴν πρώτη θέση, κι' ἀρπάζουν ἀνάμεσά τους τὴν ὕλη ποὺ τὸ καθένα τους χρειάζεται γιὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἰδέα του. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ ἀνάμεσα σ' ὀλόκληρη τὴ φύση, ποὺ ὑφίσταται κι' αὐτὴ χάρις σ' αὐτὴ τὴ σύγκρουση». Οἱ σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν διαφωτίζουν θαυμαστά τὴ σύγκρουση τούτη, ἀλλὰ ὁ τόνος τῆς περιγραφῆς δὲν ἀνήκει πιά στὸν Ἡράκλειτο, γιατί ἡ πάλι, γιὰ τὸν Σοπενάουερ, δὲν εἶναι παρά μιὰ ἀπόδειξη τῆς ἐσωτερικῆς διαίρεσης, τῆς θέλησης γιὰ τὴ ζωὴ ποὺ σ' αὐτὴν μέσα τὸ σκοτεινὸ καὶ συγκεχυμένο αὐτὸ ἔνστικτο αὐτοκαταναλίσκεται· εἶναι ἀσφαλῶς ἕνα φαινόμενο φρικτό, ποὺ δὲν συμβάλλει διόλου στὴν εὐτυχία μας. Τὸ πεδίο δράσης καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς πάλης αὐτῆς εἶναι ἡ ὕλη ποὺ διεκδικοῦν ἀναμεταξύ τους οἱ φυσικὲς δυνάμεις, ὅπως τὸ διάστημα καὶ ὁ χρόνος, ἡ σύνθεση τῶν ὀρίων, διὰ τῆς αἰτιότητας, συγκροτεῖ τὴν ὕλη,

(Ἀκολουθεῖ)

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Στὸν ΑΛΕΚΟ ΡΟΔΟΥΛΗ

Ἐφυγες μιὰ νύχτα κι' ἔχεις γίνει
 τρυφερὸ τραγοῦδι στὰ ποτάμια,
 μέσα στὰ βαθύσκια καλάμια
 χάθηκες, στοῦ κάμπου τὴ γαλήνη...

Τώρα δὲ θὰ ρθεῖ κανεὶς γιὰ σένα,
 ὄλα σ' ἔχουν πλέον ἐγκαταλείψει,
 — ὡς κι' ἡ ἀγάπη ἀκόμα σοῦχει λείπει,
 κι' ἔμεινες μονάχος σάν κι' ἔμένα...

Σ. ΜΑΡΑΝΤΟΣ